

SABAHATTİN ALİ'NİN ÇAKICI'NIN İLK KURŞUNU ADLI HİKÂYESİNDE EFELİĞE BAKIŞI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Betül ÖZTOPRAK*

Öz

Şiir, roman, öykü, tiyatro vb. edebi türlerde eser veren Sabahattin Ali, Türk edebiyatında daha çok öyküleri ile ön plana çıkmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yazı hayatına atılan Sabahattin Ali, eserlerinde realizme önem vermiş, yaşadığı, gözlemlediği ya da duyduğu olayları sade ve akıcı bir üslupla kaleme almıştır. Sıkıntılı ve yalnız bir çocukluk geçiren Sabahattin Ali, eserlerinde toplumsal sorunları, sosyal adaletsizlik temasını işlemiş, Türk edebiyatında Marksist bir yazar olarak anılmıştır. Çakıcı'nın İlk Kurşunu başlıklı hikâyesinde yazar, tarihi bir kimlik olan Çakıcı Mehmet Efe'nin maceralarını anlatmıştır. Çakıcı/Çakırcalı Mehmet Efe, Çakırcalı Ahmet Efe'nin oğludur. Osmanlı Devleti tarafından tuzağa düşürülerek öldürülen babasının intikamını almak için dağa çıkan Çakıcı Mehmet Efe, on beş yıllık şekavet hayatında Osmanlı Devleti için büyük sorun haline gelmiş ve maceraları edebi eserlere de yansımıştır.

Sabahattin Ali hikâyesinde, Çakıcı Efe'yi adalet dağıtan, fakir fukaranın yardımcısı, halk tarafından sevilen bir kişi olarak ele alıp yüceltirken, eşkıya olaylarının temelini de II. Abdülhamit'in kanlı otoritesine bağlamaktadır. Bahsi geçen hikâyede yazar Çakıcı Efe'yi, babasının intikamını almak ve kendisine yapılan haksızlıklara daha fazla tahammül edemeyip isyan eden sosyal bir eşkıya olarak anlatmış, sorunların çözümünü II. Abdülhamit'in rakibi olarak düşündüğü Çakıcı'da bulmuş ve eserini romantik bir bakış açısıyla kaleme almıştır. Bu yazıda önce Sabahattin Ali'nin sanat anlayışı kısaca değerlendirilecek, ardından Çakıcı Mehmet Efe'nin maceraları ve bu maceraların edebi eserlere yansımaları genel hatlarıyla ele alındıktan sonra Sabahattin Ali'nin efelik olayına yaklaşımı "Çakıcı'nın İlk Kurşunu" adlı hikâye merkezinde işlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sabahattin Ali, Çakıcı/Çakırcalı Mehmet Efe, Efe, Eşkıya

A RESEARCH ABOUT SABAHATTİN ALİ'S POINT OF VIEW ABOUT BRIGANDAGE IN THE STORY ENTITLED ÇAKICI'NIN İLK KURŞUNU

Abstract

Sabahattin Ali mostly stands out with his short stories in Turkish literature who wrote about the literal kinds of poetry, novel, play and short stories. Sabahattin Ali started his writing career in the beginning of the Republic and he wrote about the events that he observed or just heard in a simple and fluent way by putting lot of emphasis on realism in his works. Having a trouble and lonely childhood, he employed the themes about the social problems an inequity and is known as a Marksist author in Turkish literature. He tells the adventures of Çakıcı Mehmet Efe, a historical character, in the story named Çakıcı'nın İlk Kurşunu. Çakıcı Mehmet Efe is Çakırcalı Ahmet Efe's son. Çakıcı Mehmet Efe rebelled to take revenge of his father who was entrapped and killed by Ottomans. He became a trouble for Ottoman Empire during his brigandage times on the mountains. His adventures was reflected in literary works.

In his stories Sabahattin Ali, depicts and dignifies Çakıcı Efe as a very loved man who helps poor people and dispenses justice. He attributes the riots to Abdulhamid's brutal authority. The author describes Çakıcı Efe as a bandit who rebels against the government and wants to take his father's revenge and couldn't stand the injustice to him. He finds the solution of the problems from Çakıcı who is the opponent of Abdulhamid II. and thus writing the story from a romantic point of view. In this article Sabahattin Ali's sense of art is studied briefly and the adventures of Çakıcı Mehmet Efe and the effects of these adventures on his works is discussed in general. Sabahattin Ali's approach to efelik is addressed in the scope of the story named Çakıcı'nın İlk Kuşunu.

Key Words: Sabahattin Ali, Çakıcı / Çakırcalı Mehmet Efe, Efe, Brigandage

1. Sabahattin Ali'nin Sanat Anlayışı:

Roman, öykü, şiir, tiyatro vb. edebî türlerde eserler veren Sabahattin Ali (1907-1948) yazın hayatına, 1926 yılında yazdığı şiirlerle girmiştir. 41 yıllık kısa sayılabilecek ömründe, sıradan bir memur hayatı sürmeyen Sabahattin Ali'nin yaşamı ve yaşadıklarının etkileri eserlerine de yansımış, yapıtlarında özellikle Anadolu insanının sorunları gerçekçi bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

Sanatın belli bir maksat taşıması gerektiğine inanan ve toplumdaki malzemenin yine toplumun yararına kullanılması gerektiğini düşünen Sabahattin Ali, sanat anlayışını şu sözleriyle açıklamaktadır:

Edebiyat, hatta alelumum sanat, bence sanatkârın düşündüğü ve duyduğu bir fikrin ve bir hissin ortaya atılması, tamim edilmesi demektir; yani bir nevi propagandadır. Ben hiçbir zaman sanatın maksatsız olduğuna kani olmadım. Sanatın bir tek ve sarîh maksadı vardır: İnsanları daha iyiye, daha doğruya, daha güzele yükseltmek, insanlarda bu yükselme arzusunu uyandırmak. (...) mümkün olduğu kadar hayata,

muhite dönmek, muhitten birçok şeyler almak ve muhite birçok şeyler vererek yazmak lazımdır. (Sabahattin Ali 2016: 35)

İyi bir gözlemci olan Sabahattin Ali, yaşamında karşılaştıklarını sanatı için bir malzeme haline getirmiştir. Çocukluk yıllarını savaş zamanında geçiren, mutsuz bir anne ve babanın kavgalarıyla büyüyen, kekeme olan kardeşi Fikret'e ayrıcalıklı davranan annenin şefkatinden mahrum kalan Sabahattin Ali, karamsar ve asabi bir insan haline gelir (Korkmaz 2016: 23-25). Muallim Mektebi'nde geçirdiği yıllar, Yozgat, Aydın, Konya, Ankara vb. şehirlerdeki memuriyet hayatı, öğrencilik için gittiği Almanya, yatmış olduğu hapisanelerdeki yaşantıları ve gözlemleri Sabahattin Ali'nin eserlerinde yer almış, kahramanları genellikle bildiği, tanıdığı ya da hayatını öğrendiği kişilerden oluşmuştur. Örneğin; Konya'daki yalnızlığını *Bir Skandal* adlı hikâyesinde (Korkmaz 2016: 38), Aydın Hapishanesi'ndeki tutuklular arasında bulunan Kuyucaklı Yusuf ile Candarma Bekir'i öldüren Halil Efe'nin hikâyelerini *Kuyucaklı Yusuf* başlıklı romanında ve *Candarma Bekir* başlıklı hikâyesinde (Ali-Özkırımı-Sönmez 2014: 402) kaleme almıştır.

Sabahattin Ali'nin, 1930 yılına kadar yazdığı yazılarında romantik öğeler ağır basarken, 1930 yılından sonra yazdığı eserlerinde romantik öğeler eski ağırlıklarını kaybeder ve yerini daha gerçekçi bir anlatıma bırakır. Böylece hikâyeleri daha toplumsal bir içerik kazanır (Korkmaz 2016: 92-93). Sabahattin Ali'ye göre; "*bugün realist, yarın romantik, öbür gün natüralist olan hayat ve insan. (...) Hakiki realizm samimi olmak, yalan söylememektir*" (Sabahattin Ali 2016: 57).

Sabahattin Ali, Türk edebiyatında Marksist bir yazar olarak tanınmıştır. Fakat Ramazan Korkmaz (d. 1962)'in da belirttiği gibi yazar, Marksizmi tam olarak benimsemiş ya da Marksizmi bir hayat tarzı olarak seçmemiştir. Ömrü boyunca herhangi gizli bir örgüte üye olmamıştır (Korkmaz 2016: 71). Sabahattin Ali'nin en önemli özelliklerinden birisi de eserlerinde, sınıf mücadelelerine ve sosyal adaletsizliklere yer vermiş olmasıdır. Bununla beraber Sabahattin Ali, Ahmet Kabaklı'nın ifadeleriyle *Nâzım gibi bilgili, ısrarlı, inatçı, bir Marksist değildir.* (Kabaklı 1997: 628).

Anadolu'nun sorunlarını işleyen yazar, özellikle Cumhuriyet dönemi öncesinde toplumun önemli sorunlarından biri olan eşkıyalık olgusuna da yabancı kalmamıştır. Örneğin *Kuyucaklı Yusuf* başlıklı romanı ve *Çakıcı'nın İlk Kurşunu* adlı hikâyesinde eşkıyalık ve efelik olayına yer vermiştir. *Kuyucaklı Yusuf* ta, Aydın'ın Nazilli kazasına yakın Kuyucak köyünde eşkıyaların Kuyucaklı Yusuf'un evlerini basıp anne ve babasını öldürmesiyle olaylar başlar (Sabahattin Ali 2012: 7). Bir

daha da eşkıyalardan söz edilmez. Fakat Sabahattin Ali'nin en yakın arkadaşlarından biri olan ve Yüksek Öğretmen Okulu'ndayken tanıştıkları Pertev Naili Boratav (1907-1998)'in (Sönmez 2009: 129) belirttiğine göre; Sabahattin Ali, romanını üç cilt olarak tasarlamış ve ilk cildi olan *Kuyucaklı Yusuf* u yazmıştır. *Çineli Kübra* başlığını taşıyacak olan ikinci cildinde dağa çıkan Kuyucaklı Yusuf, “kahraman eşkıya” tipi olarak ele alınacak ve üçüncü ciltte de Yusuf un dağdan inip Yörükler arasına katılışı anlatılacaktır (Ali-Özkırmımlı-Sönmez 2014: 392).

Romanın ikinci ve üçüncü ciltleri yazılamamıştır. Kuyucaklı Yusuf, haksızlıklara, adaletsizliklere ve sınıfsal ayrıcalıklara daha fazla tahammül edemeyip elini kana bulamış ve istemeden öldürdüğü eşini gömdükten sonra dağlara doğru ilerleyerek yeni bir hayata adım atmıştır.

Çakıcı 'nın İlk Kurşunu başlıklı hikâyede ise yazar, Çakıcı Efe merkezinde Ege Bölgesi'nde yaşanan eşkıyalık olaylarına değinmiş ve Çakıcı Efe'yi, Kuyucaklı Yusuf ta işleyemediği “kahraman eşkıya” tipi olarak ele almıştır. Yaşanmış olaylara dayanan hikâyenin tahliline geçmeden önce tarihi bir kimlik olan Çakıcı Efe ve onun maceraları hakkında kısaca bilgi vermek yararlı olacaktır.

2.1. Çakıcı Mehmet Efe'nin Maceraları ve Bu Maceraların Edebi Eserlere Yansması:

Sabri Yetkin (d. 1963)'in *Osmanlı tarihinin en büyük eşkıyalarından biri, belki de birincisi* (Yetkin 2003: 83) olarak tanımladığı Ödemiş'in Birgi bölgesine bağlı Ayasurat (Türkönü) köyünde dünyaya gelen Çakıcı Mehmet Efe (1872-1911), dönemin ünlü efelerinden Çakırcalı Ahmet Efe (1824-1883)'nin oğludur. Çakırcalı Ahmet Efe, Osmanlı Hükümeti'nin isteği üzerine zeybekleri bir gecede imha eden İzmir Valisi Hacı Naşit Paşa'nın hazırladığı plan doğrultusunda Hasan tarafından öldürülür (Dural 2005: 54). Hasan, Çakıcı Mehmet'in sadece babasının öldürmekle kalmaz aynı zamanda ileride başına bela olmasından korktuğu Çakıcı Mehmet Efe'yi sakladığını düşündüğü annesine de hakaret eder. Tüm bu yaşananları kabullenemeyen Çakıcı Mehmet Efe dağa çıkarak babasının ve annesinin intikamı alır. On beş yıllık şekavet hayatında binden fazla kişiyi öldürdüğü ifade edilen Çakıcı Mehmet Efe, bölgenin zenginlerinden aldığı paraları ihtiyacı olan fakir fukaraya dağıtmış, köylerin yol, köprü, cami gibi ihtiyaçlarını karşılamış, ezilenin yanında ezenin karşısında durmuş ve bu tutumları dolayısıyla da halk tarafından korunup kollanmıştır. Çakıcı Mehmet Efe, yaptığı iyiliklerin yanında birçok olumsuz işlere de karışmış, bölgeye korku salarak adeta bir derebeyi edasıyla saltanatını sürdürmüş, Osmanlı Devleti tarafından baş edilemeyen azılı bir katil, haydut olarak görülmüş ve şekavet hayatı

boyunca zaman zaman (üç kez) düze indirilerek denetim altında tutulmaya çalışılmıştır. Fakat düze indirilip kır serdari olarak görevlendirilen Çakıcı Efe, böyle de yola getirilememiş ve en sonunda 1911 yılında Karıncalı Dağ'da askeri birliklerle girmiş olduğu çatışmada öldürülmüştür. Çakıcı Mehmet Efe'nin maceraları yabancı basının da ilgi odağı olmuş ve Çakıcı'nın ünü Osmanlı Devleti'nin sınırları dışına da çıkmıştır³¹.

Çakıcı Mehmet Efe'nin maceraları Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'nın bir malzemesi olarak çeşitli edebi türlerde (roman, öykü, tiyatro vb.) farklı bakış açıları ile ele alınıp incelenmiştir. Kimi yazarlar Çakıcı Efe'nin tutumlarını, devlete karşı isyanını eleştirirken (Zeynel Besim Sun, Murat Sertoğlu, Mevlüt Kaplan, Şeref Üsküp vb.), kimi yazarlar da Çakıcı'ya karşı daha iyimser bir tutum sergilemiş (Reşat İleri, Yaşar Kemal, Sabahattin Burhan vb.) hatta Hayreddin Asarcıklı da karşımıza çıktığı gibi Çakıcı'yı kötü tanıtan kaynaklara karşı bir nevi Çakıcı'yı aklama çabasında bulunan yazarlar da olmuştur. Bahsi geçen yazarların eserlerinde eşkıya sorunu, dönemin idari yapısındaki aksaklıklara, eksikliklere bağlanmış fakat Osmanlı Devleti'ne karşı herhangi bir düşmanlık da söz konusu olmamıştır. Sabahattin Ali'nin anlatımıyla karşımıza çıkan Çakıcı Efe ise, kara yazısının sonucunda elini kana bulamış, daima fakir fukarayı gözeten, ağalara göz açtırmayan, yardımsever, fedakâr bir efedir. Çakıcı Efe'yi daima iyi yönleriyle ön plana çıkaran Sabahattin Ali'nin anlatımında olumsuz olaylar, II. Abdülhamit ve onun yönetiminde toplanmaktadır.

3.1. Çakıcı'nın İlk Kurşunu Adlı Hikâye ve Sabahattin Ali'nin Efelik Olayına Yaklaşımı:

Çakıcı'nın İlk Kurşunu (2016) başlıklı hikâye, Sabahattin Ali'nin terekese arasında bulunan hikâyelerden biridir. Nüket Esen ve arkadaşları tarafından yeni harflere aktarılan hikâyenin 1930-1940'lı yıllarda kaleme alınmış olabileceği düşünülmektedir (Gözütok 2011: 56). Çakıcı'yı anlatan ilk eserler arasında sayabileceğimiz bahsi geçen hikâyede, Sabahattin Ali'nin halk anlatılarında yer alan ve gerçekte yaşanmış olayları kendi bakış açısıyla yorumlayarak Çakıcı'yı, daima iyi yönleriyle ön plana çıkartarak yücelttiği, olumsuz hiçbir davranışına yer vermediği, bu konuya tamamen romantik bir bakış açısıyla yaklaştığı görülmektedir.

³¹ Çakıcı/Çakırcalı Mehmet Efe'nin hayatına dair en kapsamlı bilgileri Halil Dural (1884-1975) vermektedir. Detaylı bilgi için bkz: Halil Dural, *Bize Derler Çakırcalı 19. ve 20. Yüzyılda Ege 'de Efelere*, İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2005, s. 56-293.

Hikâye, İzmir'den Ödemiş'e doğru yola çıkan posta arabasında başlar. Çakıcı, silah temin edip babasının intikamını almak için İzmir'e gitmiş, ardından edindiği silah ile babasını vuran Abdullah Çavuş'u öldürerek babasının kanını yerde bırakmamıştır. Bundan sonra gerçekleşen olaylarda ise, Çakıcı'nın dönemin acımasız efelerinden (Kamalı Zeybek, Gâvur İmam, Gökdeleli vb.) farklı tamamen yoksulların menfaatine çalışan, devletin yapması gereken fakat yerine getiremediği işleri gerçekleştiren hatta II. Abdülhamit'in rakibi olarak görülen bir efedir.

Hikâye, ağa-köylü, ezen-ezilen arasında yer alan çatışmalar üzerine kurulmuştur. Çakıcı, özellikle babasının ölümünden sonra Abdullah Çavuş'tan sürekli dayak yiyen, açlığın ve yoksulluğun içinde yaşayan, on altı yaşında yaşanan bu eziyetlere daha fazla dayanamayıp isyan eden, başkaldıran dinamik bir karakterdir. Çakıcı'nın başkaldırısı ilk önce babasının ölümüne sebep olan ve kendisini her fırsatta döven Abdullah Çavuş'a karşı iken daha sonra yoksulların sırtından paralar kazanıp yine onların aleyhine bu paraları harcayan zenginlere, ağalara hatta padişaha karşıdır: *“Onun için insanlara, insanlığa acımak lazımdı. Bir zengin bunu hiçbir zaman hissetmemişti. Bir çeşmeden sade bir yeri doldurmak için akan paralarda, ne kadar yetimin âhı, ne kadar fakirin gözyaşı vardı. İnsanlığı, fakirleri düşünemeyerek onları ezmek, onların sırtından, onları istismardan altınlar biriktirmek ve sonra bu biriken paralarla yine onların mahvına çalışarak, onlar üstünde bir hakim, bir amir kesilmek, bir insanın, insan olan kalbin işi olamazdı.”* (s. 46)

Çakıcı sıradan bir isyancı değildir. İsyân ve başkaldırı Çakıcı'ya babasından kalan bir mirastır. Dönemin ünlü efelerinden Çakırcalı Ahmet Efe'nin oğlu olan Çakıcı, ilk kurşununu atmadan önce daha küçük bir yaşta iken zulmün bir düşmanı kesilmiş, köy mütegalibelerinden nefret etmiş, yoksulların dertlerini dinlemek ve onların dertlerine bir gün çare olacağına ve bu yaşananların intikamını alacağına inanmak onun en büyük saadeti olmuştur (s. 44). Aslında bakıldığında hikâyede yaşanacaklar bu ifadelerle de açık bir şekilde okuyuculara hissettirilmiştir. Böyle düşüncelere sahip bir efenin, adı bir eşkıya olamayacağı olayların en başından bellidir.

Çakıcı'nın, babasının intikamını almasının ardından attığı ilk kurşun, efenin namus konusuna verdiği değeri ve adaletten, efeliğin geleneğinden ayrılmayacağını da bir göstergesidir. Efe'nin kızanı Deli Mehmet, bir gün çeşmeden su dolduran köylü kızını kaçırmaya yeltenmiş ve sonu, Çakıcı'nın attığı kurşun ile gelen ölüm olmuştur. Yazar bu durumu şu ifadeleriyle anlatır: *“Bu patlayan silah, bizzat Çakıcı Efe 'nin kendi arkadaşına ateş ettiği silahtı. Bu kurşun onun eliyle atılmış, bu el*

ilk defa olarak âdil olmak istediğini ilan etmişti' (s. 48). Yaşanan bu olay ve ardından efenin, Kamalı Efe gibi halkta huzur bırakmayan ve ağaların maşası haline gelmiş bir efeyi ortadan kaldırması, köylülerin kendisine olan yaklaşımını da değiştirmiştir.

İlk başlarda Çakıcı'nın, diğerlerinden farklı olmayacağını düşünen köylüler, onun dağa çıktığı ilk anlarda ondan korkmuşlar fakat Efe'nin korktukları tutumları sergilemeyip, onlardan yana olduklarını gördükçe de Efe'yi sevmişler ve onun için destanlar yazmışlardır (s. 51). Hatta köylüler Efe'yi o kadar çok sevmişlerdir ki kızanlarının yapmış oldukları hataların suçunu bile bir nebze de olsa ona yüklememişlerdir. Efenin ölümü ile sonuçlanacak bir olayda, Çerkesin birini evinde saklayan zeybeği uyarması için Çakıcı, kızanı Çoban Deli Mehmet'i zeybeğin evine gönderir fakat Çoban, Efe'nin emrinin aksine o zeybeği öldürür (s. 59). Zeybeğin eşi ve oğlu zerre kadar Çakıcı'yı suçlu bulmaz ve istemeden de olsa Çakıcı'yı öldüren zeybeğin oğlu Ahmet, onu öldürdüğü için çok üzülür (s. 71) Köylüler, Efe'ye bu kadar bağlı ve ona karşı bu kadar sevgi dolu ve yardımcıdırlar. Tabii eli silahlı kişilerin varlığı halkta bir korku uyandırmıştır. Bu korkuyu hikâyede, T. Bey'in konağına giren Çakıcı ve kızanlarının gelişi üzerine konakta bulunan kadının "Çakıcı geldi" diye bağırmasıyla çevreye toplanan halkın bir anda dağılmasında görmekteyiz (s. 50). Fakat hikâyede köylülerin genel tutumlarına baktığımızda, Çakıcı'ya korkudan daha çok sorunlarına çözüm bulan, kendilerini sıkıntından kurtaran bir kahraman gözüyle baktıkları anlaşılmaktadır.

Çakıcı'nın dağa çıktığı zamanlarda (hikâyede açık bir zaman II. Meşrutiyet'in ilanında görülür ki bu da vaka zamanının 1900'lü yıllar olduğunu gösterir) bölgede efe namıyla dolanan ve köylülere yaşamı dar eden Kamalı Efe, Gâvur İmam, Gökdeleli gibi eşkıyaların varlığından da bahsedilir. Yazar, bu kişilerin zulme isyan ile dağa çıktıklarını ve dağa çıktıktan sonra halkın hakkını aramak yerine daha zalim ve daha acımasız bir hale gelen cahil asiler olduğunu belirtir (s. 44) ve bu kişilerin karşısına onların tam aksi davranan Çakıcı'yı çıkarır. Çakıcı, haksızlıkları ortadan kaldırmak için dağa çıkan gönüllü bir kahraman gibidir. Efeliği boyunca, kadına yan gözle bakmayan (s. 40), zeybeğin hatta masumların kanına girmekten uzak duran (s. 63), ölümü bile soğukkanlılıkla karşılayıp ağlamaktan sakınan (s. 64) bir efedir, Çakıcı Mehmet Efe.

Sabahattin Ali, Çakıcı'yı kanun dışı hayata sürükleyen sebebin ilk başta onun kaderi olduğunu yer yer kullandığı ifadelerle dile getirir: - *Başımın kara yazısı... sözünden başka bir şey söylemiyordu.* (s. 44). Çakıcı, ünlü bir efenin oğlu olarak hayatın kendisine reva gördüğü zulüm altında yaşamış, basılan evinde dipçiklerle dövülmüş, günahsız yere

hapishaneye atılmış, burada günlerce şiddet görmüş, ekmeğe muhtaç evlerinde vergi için son tencereleri dahi alınmış (s. 39) kısaca kara yazısının sonucunda yaşananlara daha fazla tahammül edemeyip başkaldırıştır. Daha sonra Sabahattin Ali, Çakıcı için yer yer *Cahil Çakıcı* (s. 45) ifadesini de kullanmış, yaşananların altında cahilliğin yattığını da vurgulamıştır. Sabahattin Ali, eğitime önem vermiş, yapmış olduğu öğretmenlik mesleği ve yazılarıyla öğretici olmayı amaç edinmiş, cahilliğin yol açtığı sorunlara değinmiştir. Bahsi geçen hikâyede de eğitimin önemini vurgulayan yazar, Çakıcı'yı, mektebe gidememiş, onun hasretini her daim duymuş biri olarak ifade eder: “*Mektep, onun hasretle baktığı, içine girmek istediği halde bir türlü girmeye muvaffak olamadığı, ne dilfirib, ne gönül çalan bir yerdi. Zengin mütegalibeler, köylerde mektep yapacak, fakirleri okutacak kadar paralara sahip değil midirler? Ne için bunlar bu paraları bunlar için sarf etmiyorlar da, fuzuli bir “ağa” sözünü iştirmek için rüşvet olarak veriyorlardı!*” (s. 45) Çakıcı, eğitimin önemini anlamış, kendisi okuyamasa da çocuklarının ve diğer yoksul çocukların da okumayabilmesi için zenginlerden aldığı paralarla mektepler yaptırmıştır. Sabahattin Ali, Çakıcı'nın cahilliğini de aslında şu ifadeleriyle sorgulamış hatta Çakıcı'nın körü körüne bir cahil olmadığını da ima etmiştir: “*Meşrutiyetin ilanı, Çakıcı 'yı bir hayli düşündürmüş, şekavetten vazgeçmek yollarını bile gözü önünde tutturmuştu. Cahil Çakıcı bütün cehaletiyle, yine düşünüyordu: - Ulen, diyordu. Bu nasıl hürriyet! Hâlâ kavuklu padişah yerinde oturuyor! Bu onun kalbinde bir ukde idi*” (s. 57). Yazara göre, bölgede var olan başkaldırılıkların temel sebeplerinden biri, dönemin yetersiz idaresi ve II. Abdülhamit'in tutumlarıdır.

Sabahattin Ali, hikâyesinde Çakıcı'yı ne kadar göklere çıkarıyorsa dönemin padişahı olan II. Abdülhamit'i de o kadar yerer. Yaşanan olumsuzlukları dönemin idaresine bağlayan yazar, yapılması gerekenleri yerine getirmeyen, sadece saltanatını ve keyfini düşünen II. Abdülhamit'e karşı tepkilidir: “*Fakat hiç bilmiyordu ki, onun bu halleri o kanlı saltanati, kendisinin en aman bilmez bir düşmanı haline sokacak, onu durdurulması, kırılması lazım bir rakip haline koyacaktı. Saltanat, sefih sülalenin bu melun, gaddar padişahı, kendisinin bir türlü yapmak istemediği bu hayırları, başkasına yapmasına da tahammül edemez, bu gibi teşebbüsleri, saltanata, saltanatın hakkına bir taarruz telakki ederdi*” (s. 45-46) Çakıcı Efe'nin Arnavut ve Çerkeslere karşı olan tavrı hatta düşmanlığı, onun maceralarını anlatan yazarlar (Zeynel Besim Sun, Murat Sertoğlu, Reşat İleri, Hayreddin Asarcıklı, Yaşar Kemal, Şeref Üsküp vb.) tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Bahsi geçen yazarlar Çakıcı'nın, hiç suçu günahı olmadığı halde Arnavut veya Çerkes oldukları için onları öldürdüğünü de ifade etmişlerdir. Örneğin;

Hayreddin Asarcıklı *Çakıcı Mehmet Efe*, s. 302. Şeref Üsküp *Çakıcı Efe* s. 82 vb. Fakat Sabahattin Ali, Çakıcı'nın Arnavutlara ve Çerkeslere olan düşmanlığına sebep olarak Padişah'ı gösterir. II. Abdülhamit'in kıskırtmasıyla Çakıcı'nın peşine düşen Arnavut ve Çerkesler, Çakıcı'nın kurşunundan kurtulamazlar ve Çakıcı, onlar için birer mezarlık yaptırır. Çakıcı'nın, kendisini öldürmek için gelen Arnavut ve Çerkesleri öldürdüğü, bu durumun dışında sebepsiz yere cana kıymadığı da görülür: “Çakıcı arkadaşlarıyla beraber mağrur, ölümler arasında dolaşıyordu. Ve ölümlere hitap ile: - Size ne yaptım? Benden ne istiyordunuz? Ne için beni vurmaya buralara kadar geldiniz? İşte cezanız” (s. 54).

Yazar, Padişah II. Abdülhamit zamanında zulmün tahammül edilemez bir hale geldiğini, devletin idaresinde rüşvetlerin etkili olduğunu, köylerde eşraf ve mütegalibenin zulmünün son haddine vardığını, köylülerin evlenmelerine bile karıştıklarını yani bu konuyu bile vergilendirdiklerini, halkın başvurabileceği bir kapının da bulunmadığını dile getirerek Aydın dağlarındaki isyanları, bu durumlara bağlar (s. 4344). Hikâyede Sabahattin Ali'nin Padişah'a ve onun otoritesine olan bu sert tutumunun sebebi nedir? Cevdet Kudret (1907-1992) Sabahattin Ali'nin “Anadolu'daki olumsuz olayları Osmanlı İmparatorluğu'na mal ederek, hem Atatürk zamanındaki genç Cumhuriyet'i kollamak, hem de yeniden hapse düşme tehlikesine karşı kendini korumak” düşüncesiyle bu tutumu sergilemiş olabileceğini ifade eder (Kudret 1999: 54). Hayatını soruşturmalarla geçiren zaman zaman hapishanelerde yatan (1931- Aydın Hapishanesi- üç ay, 1933- Konya ve Sinop Hapishaneleri- on ay, 1947- Sultanahmet Tevkifhanesi) (Sönmez 2009: 12-14) Sabahattin Ali'nin, Cevdet Kudret'in ifade ettiği gibi bir düşünceye sahip olabileceği akla yatkın gelmektedir.

Sabahattin Ali Çakıcı'yı betimlerken yoksul, çaresiz, bigünah, mazlumun, ezilenin yardımcısı olarak anlatır. Çakıcı'nın olumsuz hiçbir davranışı yoktur. Ne suçsuz günahsız insanları öldürmüş (Kaplan 2015: 209), ne masum teyzesinin kanına girmiş (Gökçeli 2013: 73), ne de ihtiyar ya da çocuk katili (Sun 1934: 471) olmuştur. Onu, kanun dışı hayata sürükleyen kara yazısı, Osmanlı Devleti'nin tutumu olmuştur. Yazar, böylece Çakıcı'nın masumluğuna okuyucuyu inandırmaya çalışır. Hikâyede tüm olumsuzluklar, II. Abdülhamit'in saltanatında birleşir. Daha açık bir ifadeyle Sabahattin Ali, toplumsal bir sorun olan eşkıyalık ve efelik olayında, köylülerin eğitimsizliği ve köylerdeki medrese eksiliğine vurgu yaparak, cahil kalan köylülerin bir yandan jandarma bir yandan eşkıyalar arasında ezildikçe ezildiklerini, Osmanlı idaresinin eksik kaldığını ve memurların görevlerini suiistimal ettiklerini anlatarak bu durumun çözümünü Çakıcı Efe'de görür ve Çakıcı'nın merkezinde

yaşananları eleştirir. Yazar, bu sorunların oluşumunda, bireylerden öte Osmanlı İmparatorluğu'nu ve toplumda yaşanan çarpıklıkları mesul tutar.

Hikâyede yaşanan ağa-yoksul, zengin-fakir, ezen-ezilen karşıtlıkları dikkate alındığında Sabahattin Ali'nin anlatımı, Marksist bir bakış açısıyla değerlendirilebilir. Yazar, ele aldığı temayı ezen sınıfın çıkarları doğrultusunda kaleme almamış, aksine ezenlerin yanında yer alan devlet güçlerini eleştirmiştir. Hikâye, gerçekte yaşanmış olaylar ve kişiler etrafında şekillenmiştir. Sabahattin Ali'nin hikâyelerinde (*Bir Gemici Hikâyesi, Ayrın, Cankurtaran, Bahtiyar Köpek, Sıcak Su, Mehtaplı Bir Gece* vb.) en çok işlediği temalardan biri olan sosyal adaletsizlik teması (Korkmaz 2016: 122-133) bu hikâyede de yer almıştır. Ramazan Korkmaz'ın belirttiğine göre; Sabahattin Ali'nin eserlerinde sosyal adaletsizliği hazırlayan faktörler; “-tematik gücü temsil eden tiplerin cahil, pasif ve edilgen bir kişilik olmaları ve ferdi hareket etmeleri, -karşı gücün, ara güç niteliğindeki unsurları kendi çıkarlarına vasıta olarak kullanması, -ara güç durumundaki devlet otoritesinin tam ve hâkim bir etkinliğe kavuşamaması” (Korkmaz 2016: 133)dır. Bahsi geçen hikâyede de sayılan bu faktörlerin yer aldığı görülmektedir. Hikâyede, sınıfsal farklılıkları ortaya çıkaracak olan maddi gücün nasıl elde edildiği üzerinde durulmamış, ekonomik farklılıklar ve kazançlardan çok, sosyal adaletsizlik teması işlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında Sabahattin Ali'nin, tam bir Marksist bakış açısıyla eserini kaleme aldığını ifade edemeyiz.

Sabahattin Ali'nin anlatımıyla Çakıcı, Fethi Naci'nin Kuyucaklı Yusuf için kullandığı ifadeyle *modern bir tragedya* karakteridir (Naci 2015: 230). Çakıcı, kasabanın zenginlerine, görevini suiistimal eden yetkililere karşı mücadele etmiş ve yenilen Çakıcı olmuştur. Gerçi yazar, aslında Çakıcı'nın Padişah karşısında yenilmemiş olduğunu göstermek için onun ölümünün bir zeybeğin oğlu tarafından yanlışlıkla gerçekleştiğini vurgular. Fakat ne olursa olsun yine de kaybeden Çakıcı olmuştur. Böylece tragedyaadaki kötü son gerçekleşmiştir. Çakıcı aynı zamanda günahlarından dolayı da vicdan azabı duymamıştır. Çünkü o, bu suçları işlemekte mecbur kalmış ve bu mecburiyet karşısında elini yüzlerce kişinin kanına bulamıştır. Tragedya karakteri ne çok iyi ne de çok kötüdür. Bu karakterin ahlak bakımından, düşük ve kötü de olmaması gerekir (Şener 2012: 37). Çakıcı, hikâyenin başından sonuna kadar iyi bir ahlak örneği sergilemiş, karakterinde veya davranışlarında herhangi bir farklılık görülmemiştir. Çakıcı'nın yaşadıkları, okuyucuda hem acıma hem de korku duygusu uyandırmıştır. Hikâyede her yaşanan, yaşanılacakların birer işareti gibidir. Tragedyada olaylar, uygun bir biçimde birbirine bağlanmıştır (Şener 2012: 32). Hikâyede de, Çakıcı'nın

küçüklükten beri adalet dağıtmaktan yana oluşu ve dağa çıktığı andan itibaren bunun için çabalaması, kendisinin medreseden mahrum büyümesi sonucunda zenginlerden aldığı paralarla okul yaptırması, zeybek kanına girmekten uzak duran Efe'nin ölümüne bu durumun sebep olması, Çakıcı'nın babasının ölümü ile başlayan hikâyenin Çakıcı'nın ölümü ile son bulması gibi. Ayrıca hikâyede öldürme, yaralama gibi sahneler, açık bir şekilde tasvir edilmemektedir. Bu gibi durumlar da bize Çakıcı'nın modern bir tragedya karakteri olabileceğini gösterir.

Yazar Çakıcı'ya, romantik bir bakış açısıyla anlatmış, objektiflikten uzak bir tutumla Padişah'a karşı Çakıcı'dan yana bir tavır sergilemiştir. Eşkîyalık olayını savunmayan fakat sosyal eşkıyalık olgusunda da olumsuz bir ifade kullanmayan yazarın anlatımında, Hobsbawm'ın *asil soyguncu imajı* karşılık bulmaktadır.

4) Asil Soyguncu İmajı İle Çakıcı Efe:

İngiliz Marksist Tarihçi Eric John Hobsbawm (1917-2012) *Eşkîyalar* (Hobsbawm 2011: 62-63) başlıklı eserinde sosyal eşkıya diye hitap ettiği, Ege efelerini de sosyal eşkıya diye niteleyebileceğimiz, kişiler üzerinde önemli bir çalışma yapmış ve sosyal eşkıyaların niteliklerini *asil soyguncu imajı* ile dokuz maddede açıklamıştır. Sosyal eşkıyalar konusuna romantik bir bakış açısıyla yaklaşan Hobsbawm'ın görüşlerini, Sabahattin Ali'nin anlatımıyla Çakıcı Efe'ye uyarladığımızda karşımıza şu sonuçlar çıkmaktadır:

1) Asil soyguncu kanun dışı hayatına bir suç işleyerek değil, adaletsizliğe kurban gittiği ya da onlar tarafından suç sayılan (oysa halkın bu gözle bakmadığı) bir fiilden dolayı yetkili makamların kovuşturmasına uğradığı için başlar.

Çakıcı, özellikle babasının ölümünden sonra haksızlıklara maruz kalmış, babasının katili tarafından efenin oğlu olduğu gerekçesiyle her fırsatta azarlanmış hatta dövülmüştür. Efe'yi kanun dışı hayata sürükleyen sebep, babasının intikamını almak ve kendisine yapılan hakaretin bedelini ödetmektir: "*İşte bunlar karşısında, babamın kanını, onunla beraber hakkımı aradım. Evvela Allahıma, sonra da silahıma sığınarak ilk kurşunu attım ve vurdum* " (s. 39).

2) Haksızlıkları düzeltir.

Mehmet, çok küçük yaşlarda köylülere yapılan haksızlıkları görmüş, ileride yapılan bu haksızlıkların intikamını almak ve yardıma muhtaç kişilere destek olmayı hayal etmiştir. Efeliğinin ilk zamanlarında amcasının oğlu olan, önüne geleni öldürmekten zevk duyduğu ifade edilen Kamalı Efe'yi öldürerek Kamalı'nın yapmış olduğu haksızlıkları

ortadan kaldırmıştır (s. 49). Çakıcı, efeliği boyunca ağaların ve ağaların etkisi altında kalan memurların haksız uygulamalarıyla mücadele etmiştir.

3) Zenginden alıp yoksullara verir.

Hikâyede anlatıldığına göre Çakıcı, özellikle babasının ölümünden sonra yoksul bir hayat yaşamıştır. Bunun da etkisiyle dağa çıktığı zaman zenginlerden aldığı paraları fakirlere dağıtmış, hastalara ilaç bulmuş, evlenemeyenleri evlendirmiş, köylerin yol, köprü, okul gibi ihtiyaçlarını karşılamıştır: “*Bundan böyle öksüz, yetim fukara kızlar evlenemiyoruz diye keder etmesinler, onların çeyizleri bendedir. Fakir çocuklar okuyamıyoruz diye ağlamasınlar, mekteplerini ben yaptıracağım. Köylü yoldan, yolsuzluktan, köprüsüzlükten şikâyet etmesin... Bütün bunlar Benim elimle yapılacak*” (s. 45).

4) Nefsi müdafaa ya da açıktan intikam alma halleri dışında hiçbir zaman kimseyi öldürmezler.

Hikâyede Çakıcı'nın, Hobsbawm'ın da ifade ettiği gibi nefsi müdafaa veya intikam alma düşüncesi dışında sebepsiz yere cana kıydığı görülmemektedir.

5) *Eğer hayatta kalmayı başarırsa onurlu bir yurttaş ve topluluk üyesi olarak halkın arasına geri döner. Aslında zaten topluluğundan hiçbir zaman tam olarak ayrılmamıştır.*

Hikâyede Çakıcı'nın düze indiği zamanki yaşantısından bahsedilmez. Sadece II. Meşrutiyet'in ilanı sırasında düzde olduğu fakat sakin olmayı başaramadığı ve ağaların, çıkarları doğrultusunda hareket etmeye devam etmeleriyle tekrardan dağa çıktığı belirtilir (s. 57).

6) Halkınca hayranlık duyulan, yardım edilen ve kullanılan birisidir.

Çakıcı dağa çıktığı ilk anlarda köylüler, ondan korkar. Dağa çıkan her yeni çete gibi Çakıcı'nın da kendilerine zarar vereceğini düşünürler. Fakat zamanla köylüler, Çakıcı'nın kendilerinden yana davranışlarını gördükçe onu severler ve koruyup kollarlar. Hatta halk şairleri onun için destanlar yazar: “*Fakat Çakıcı halk arasında büyük bir sempatiyi hâizdi. Zeybeklerin halk şairleri, çoktan bu zeybek için yazdıkları şanlı destanlarını sazları ile okuyorlardı*” (s. 51).

7) İçinden çıktığı topluluğun mensupları yetkili makamlar karşısında onu ele vermeyecekleri için ya eceliyle ölür ya da bir ihanetten dolayı ölür.

Çakıcı'nın ölümü, kızını Çoban Deli Mehmet'in kendisinin vermiş olduğu emrin dışına çıkararak öldürdüğü zeybeğin oğlu Ahmet tarafından gerçekleşir. Ahmet'in amacı Çakıcı'yı değil kızanını öldürmekken yanlışlıkla Çakıcı vurulur (s. 69) ve Ahmet ile annesi bu duruma çok üzülür. Kısaca Çakıcı'nın ölümü, emrinin aksine davranış gösteren kızanın bir zeybeği öldürmesi ve bu ölümün ardından yaşanan olaylar sonucunda gerçekleşir.

8) En azından teoride, görünmez ve yaralanmaz bir varlıktır.

Hikâyede, halk arasında Çakıcı'ya kurşun işlemediğine, görünmez veya yaralanmaz olduğuna dair bir inancın yaygınlığı söz konusu değildir.

9) Adaletin kaynağı olan kralın ya da imparatorun düşmanı değil, sadece yerel beylerin, din adamlarının ya da başka zalimlerin düşmanıdır.

Çakıcı'nın beylerin, ağaların, görevini suüstimal eden memurların düşmanı olduğu kadar Padişah'ın da karşısında yer aldığı anlatılanlardan anlaşılmaktadır: "*Zeybek için evlat, fakir de olsa canından daha kıymetlidir. Çerkeslerin esir pazarı tükendi mi ki padişah dediğin herif gözünü zeybek kızlarına çevirdi?*" (s. 57) Sonuç olarak hikâyede anlatılan Çakıcı Mehmet Efe'nin, Hobsbawm'ın ileri sürmüş olduğu *asil soyguncu imajının* niteliklerini tam anlamıyla olmasa da genel olarak taşıdığını söyleyebiliriz. Çakıcı'nın bu niteliklere sahip olması Sabahattin Ali'nin, Hobsbawm'ın düşüncelerinden etkilenerek eserini kaleme aldığı anlamını taşımamaktadır. Çünkü Hobsbawm'ın bahsi geçen eserinin ilk basımı 1969 yılında yayımlanmıştır ve bu durum da kronolojik olarak mümkün görünmemektedir. Fakat yapılan bu karşılaştırma, sosyal eşkıya olgusuna romantik bir bakış yaklaşan Hobsbawm'ın ileri sürmüş olduğu bu imajın, yine bu konuya romantik bir açıdan yaklaşan Sabahattin Ali'nin anlatımında da karşılık bulunduğunu gösterir.

Kısaca eserlerinde yaşadıklarına, gözlemlediklerine, duyduklarına ya da kendisine aktarılan olaylara yer veren Sabahattin Ali, sanatın insanları daha iyiye, daha doğruya, daha güzele yükseltmek amacını taşıması gerektiğine inanır. Bu inançla kaleme aldığı eserlerinde toplumsal sorunları irdeleyen yazar, eşkıyalık olaylarına da kayıtsız kalmamıştır. Halkın karşısında yer alan, ağaların menfaatine çalışan, yoksul insanlara rahat yüzü göstermeyen eşkıyaları eleştiren yazar, uğradığı haksızlıklar sonucunda isyan eden, içinden çıktığı çevrenin sorunlarına ilgisiz kalmayan, kendi yöntemlerince ve kendilerine göre adaleti sağladıklarına inanan sosyal eşkıyalara ya da efelere karşı olumsuz bir tutum sergilememiş hatta yukarıda incelenen hikâyesinde haksızlıkların çözümünü Çakıcı'da bulmuştur. Hikâyede, Sabahattin Ali

tarihi bir kimlik olan Çakıcı'nın maceralarına yer vermiş, Çakıcı'yı romantik bir bakış açısıyla kaleme almıştır. Hikâyede göze çarpan en önemli unsur Çakıcı'nın sadece olumlu davranışlarının ifade edilmesi, işlediği cinayetlere bile hafifletici sebeplerin gösterilmiş olmasıdır. Bu da yazarın objektif bir anlatımı tercih etmediğini göstermektedir. Çakıcı, kara yazısının sonucunda, cahilliğinin de etkisiyle idarenin haksız uygulamalarına başkaldırmış, babasına ve kendisine yapılan haksızlıkların intikamını alarak kanun dışı bir hayata sürüklenmiştir. Yazar, yaşanan olumsuzlukların en büyük sebebi olarak II. Abdülhamit'in tutumlarını göstermektedir. Toplum sorunlarına eserlerinde yer veren Sabahattin Ali'nin bahsi geçen hikâyesinde, Marksist bir yaklaşımın izleri bulunmaktadır. Böylece ağa-köylü, zengin- fakir, ezen-ezilen karşıtlığında ezilenlerin tarafında yer alan yazar, Osmanlı Devleti'nin bu sorunlar üzerindeki etkisini sorgulamış, idaredeki eksiklikleri ya da yanlışlıkların sert bir tutumla eleştirmiştir.

Milli Mücadele yıllarında vatan savunmasına katılarak, geçmişte yaptıkları hataları unutturup birer kahraman haline gelen efelerin, bu döneme kadar devlet anlayışına ters düşen bu başkaldırılarının sonu ölüm olmuş ve Sabahattin Ali'nin de dediği gibi *Eşkîya dünyaya hükümdar* olmamıştır. Fakat Sabahattin Ali, yücelterek anlattığı Çakıcı'nın ölümünü bir kaybediş olarak görmemiş daha doğrusu böyle göstermemek için onun bir zeybeğin kurşunu ile yanlışlıkla öldürüldüğünü ifade etmiştir. “-*Hacı, dedi. Şükür Allaha ölsem bile bir zeybeğin kurşunu ile öleceğim!*” (s. 65) Sonuçta ne olursa olsun kaybeden Çakıcı Efe olmuş ve onun haklı/haksız (kişilere ve bakış açılarına göre değişir) mücadeleleri ölüm ile sonuçlanmıştır.

Kaynakça

- Ali, Filiz-Özkırmılı, Atilla-Sönmez, Sevengül (2014), *Sabahattin Ali Anılar, İncelemeler, Eleştiriler*, İstanbul: YKY.
- Asarcıklı, Hayreddin (1973), *Çakıcı Mehmet Efe*, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Dural, Halil (2005), *Bize Derler Çakırcalı 19. ve 20. Yüzyılda Ege'de Efeler*, İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yayınları, 2. Basım.
- (Gökçeli), Yaşar Kemal (2013), *Çakırcalı Efe*, İstanbul: YKY, 13. Basım.
- Gözütok, Türkan (2011), “Eşkıyalık ve Çakırcalı Mehmet Efe'nin Türk Edebiyatına İzdüşümü”, *Türkbilig*, Sayı:21, s. 49-72, İnternet Erişimi: <http://www.turkbilig.com/pdf/201121-140.pdf>.

- Hobsbawm, Eric John (2011), *Eşkıyalar*, Çeviren: Osman Akinhay, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kabaklı, Ahmet (1997), *Türk Edebiyatı 3*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kaplan, Mevlüt (2015), *İzmir'in Kavakları*, İzmir: Özgür Eğitim Yayınları.
- Korkmaz, Ramazan (2016), *Sabahattin Ali İnsan ve Eser*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2. Basım.
- Naci, Fethi (2015), *Yüzyılın 100 Türk Romanı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Basım.
- Sabahattin Ali (2012), *Kuyucaklı Yusuf*, İstanbul: YKY, 51. Basım.
- Sabahattin Ali (2016), *Çakıcı'nın İlk Kurşunu*, İstanbul: YKY, 15. Basım.
- Sabahattin Ali (2016), *Markopaşa Yazıları ve Ötekiler*, İstanbul: YKY, 3. Basım.
- Solok, Cevdet Kudret (1999), *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman 3 Cumhuriyet Dönemi (1923-1959)*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 3. Basım.
- Sönmez, Sevgül (2009), *A'dan Z'ye Sabahattin Ali*, İstanbul: YKY.
- Sun, Zeynel Besim (1934), *Çakıcı Efe*, İzmir: Ticaret Matbaası.
- Şener, Sevda (2010), *Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 6. Basım.
- Üsküp, Şeref (1975), *Çakıcı Efe*, İzmir: Hür Efe Matbaası.
- Yetkin, Sabri (2003), *Ege'de Eşkıyalar*, İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yayınları, 3. Basım.